

Razbiti prostor i vrijeme: ontološka poezija zbirke *Putnica (La Voyageuse)* Andrée Lacelle*

UVOD

U pjesničkoj zbirci naslova *La Voyageuse (Putnica)*, objavljenj 1995. godine, franko-ontarijska autorica Andrée Lacelle prikazuje eponimski lik koji ne putuje poznatim, opipljivim krajevima, već unutar njim, ontološkim područjem. Laselovske pjesme na osobit se način služe metaforama puta, putovanja i kretanja kako bi ilustrirale putničine unutarnje putešestvije. Dok (franko-ontarijski i kanadski) suvremenici Lacelle zagovaraju stvaran prostor, to jest onaj njihove zajednice, Lacelle poetizira apstraktno unutarnje područje, i to bez vanjskih referencija. Tako, bez identitetskih ili prostornih referencija, stvara intimniju, ali i univerzalniju poeziju. Zbog tih su značajki poeziju Lacelle kritičari dugo opisivali kao “hermetičnu” (Tessier 2011: 92), što znači da se često izdaleka divimo estetskom radu pjesnikinje bez ikakve dubinske analize.

Ovaj članak donosi temeljito čitanje *Putnice*, onkraj njezina navodnog hermetizma. S jedne strane, pokušat ćemo to malo poznato djelo Andrée Lacelle smjestiti u kontekst franko-ontarijske, kanadske i međunarodne recepcije te, s druge strane, proučiti na koji se način ta poezija intimnoga služi prostornim i vremenskim referencama kako bi opisala putanju međuprostora (Sibony 1991), to jest na koji način metafora ceste ili puta omogućuje eponimskom liku istinsko otkrivanje sebe izvan granica što ih čine vrijeme i prostor, kroz ono što nazivam pjesničkim tranzitom. U tu svrhu proučit ćemo dvije serije pjesama iz zbirke *Putnica*, “Le site insensé” (“Nerazumni predio”) i “Le temps profond” (“Duboko vrijeme”), kako bismo ilustrirali na koji način ta franko-kanadska spisateljica razbija ne samo identitetske referencije, nego i one prostorne i vremenske.

NEKOLIKO KONTEKSTUALNIH ELEMENATA: FRANKO-ONTARIJSKA KNJIŽEVNOST I ANDRÉE LACELLE

Frankofonska književnost Ontarija ima dugu i bogatu povijest spisatelja i spisateljica sve od dolaska francuskih istraživača na to područje u 17. stoljeću. Međutim, ona, kao i akadijska i franko-manitobska knji-

ževnost, pravi procvat doživljava tek od 1970-ih godina. Tek nakon Tihe revolucije u Québecu i neuspjeha Opće skupštine francuske Kanade, “mjesta raskida” po Marcelu Martelu (1997: 148), frankofonsko stanovništvo kanadskih pokrajina izvan Québeca odbacuje naziv kanadsko-francuski i priklanja se dodavanju prefiksa “franko-” na naziv pokrajine svog podrijetla. Tako se, između ostalog, počinju javljati izrazi franko-ontarijski, franko-manitobski, *fransaskois* (franko-saskatchewanski), franko-albertski i franko-kolumbijski. Ta, istodobno politička i kulturna, promjena imena podudara se i s uspostavom pokrajinskih i regionalnih književnih institucija.¹ Tako se pojavljuju izdavačke kuće², kulturni i znanstveni časopisi³, pa čak i akadijske, franko-ontarijske i franko-manitobske antologije kako bi frankofonske zajednice stekle alate za promidžbu, poučavanje i širenje svoje kulture i književnosti.

* Članak je prerađena verzija dijela istraživanja koje sam provela za magistarski rad o trima franko-kanadskim pjesnikinjama, među kojima je i Andrée Lacelle. Istraživanje tog rada (a time i ovog članka) financiralo je Vijeće za humanističko-znanstvena istraživanja Kanade 2016–2017, na čemu ovdje izražavam zahvalnost. Za analizu kretanja i tranzita u poeziji Andrée Lacelle (Ontario), Lise Gaboury-Diallo (Manitoba) i Sarah Marylou Brideau (Akadija) vidi Arseneau (2017).

¹ Svjesno se služim riječima regionalni i pokrajinski kako bih naglasila važnost pokrajinskih književnih mreža, ali i književnu institucionalizaciju triju velikih frankofonskih “regija” izvan Québeca: Zapadne Kanade (koja obuhvaća pokrajine Manitoba, Saskatchewan, Alberta i Britanske Kolumbije), frankofonskog Ontarija i Akadije (koja obuhvaća pokrajine Novog Brunswicka, Nove Škotske, Otok Princa Edwarda te Newfoundlanda i Labadora). Važno je napomenuti da se od 2000-ih godina “ne govori o franko-kanadskim književnostima, već o jednoj franko-kanadskoj književnosti. Franko-kanadske književnosti u posljednjih nekoliko godina sve se više povezuju. Čak i dijele određene prostore, kao što su časopis za umjetnost *Liaison* (...) i zbirka ‘Bibliothèque canadienne-française’ (‘Kanadsko-francuska biblioteka’) Zajednice kanadsko-francuskih nakladnika (RÉCF), koja pod istim okriljem okuplja najvažnija djela Akadije, frankofonskog Ontarija i Zapadne Kanade” (Brun del Re 2012: 14).

² Izdavačke kuće Éditions d’Acadie (Moncton, Novi Brunswick), Prise de parole (Sudbury, Ontario) i Éditions du Blé (Saint-Boniface, Manitoba) osnovane su 1972, 1973. i 1974. godine.

³ Najpoznatiji časopis nesumnjivo je *Liaison (Veza)*, osnovan 1978. godine. Taj je franko-ontarijski časopis za umjetnost 2005. godine proširio svoje područje djelovanja te pokriva nova franko-kanadska umjetnička izdanja. Nažalost, prestao je s radom u proljeće 2018. godine.

Ta književna obnova u svojim počecima pridaje važno mjesto pojmu prostora. Kako to naglašava François Paré u svome nezaobilaznom eseju *Les littératures de l'exiguïté (Književnosti skučenosti)*, "male književnosti nastoje veličati prostor" (1992: 84, istaknuo Paré). Osim toga, kako objašnjava Lucie Hotte, "[k]ad se na temu manjinskih književnosti mnogo govori o prostoru, to je uvijek vezano za stvarni prostor zajednice" (2005: 41), u neku, svjesnu ili nesvjesnu, svrhu prikaza i vrednovanja prostora i, s tim u vezi, manjinske skupine koju predstavlja. Taj odnos sa stvarnim u franko-kanadskim književnostima osobito je prisutan u djelima muških pisaca. Doista, većinu tekstova koji održavaju partikularistički odnos s područjem pisali su muškarci, 1970-ih i 1980-ih godina, i to naročito u Ontariju, gdje su davali prednost "sjevernjaštvu" (Paré 1994: 32).⁴

Suprotno tomu, pismo Andrée Lacelle jedinstveno je te se već od pojave njezine prve zbirke pjesama 1979. godine, naslova *Au soleil du souffle (Na suncu daha)*, razlikuje od onoga pjesnikinja sa sjevera Ontarija ne samo geografskom daljinom koja ih razdvaja, nego i, naročito, ideološkom daljinom. Dok su pjesnici 1970-ih i 1980-ih godina u većini slučajeva smješteni u Sudburyju, rudničkom gradu sjevera, Lacelle, podrijetlom iz Hawkesburyja u istočnom Ontariju, živi u Ottawi, nacionalnoj prijestolnici, gdje je bila prevoditeljica i književna kritičarka za nekoliko časopisa, pa i za *Liaison*, kulturni časopis frankofonskog Ontarija. Lacelle u svojoj poeziji daje prednost prostoru koji teži univerzalnomu i udaljava se od geografskih posebnosti svojstvenih istočnom Ontariju. Ona, dakle, u *Putnici* ne imenuje nikakvo stvarno mjesto, suprotno svojim muškim pandanima, koji u svojoj poeziji mjesta prisvajaju kao lajtmotiv.

Ova zbirka Lacelle ne odnosi se na neko "ovdje". *Putnica* prije opisuje kretanje lirskoga ženskoga lika između više ontoloških mjesta, a naročito "trenutaka". Zagovarajući pročišćen stil, Lacelle se radije usredotočuje na kretanje u samome sebi. Tako čitatelj nikada ne zna gdje se zapravo (ni u kojem trenutku) pjesme odvijaju. Zbog odsutnosti identitetskih ili geografskih referencija u poeziji Lacelle njezine se pjesme često opisivalo kao "hermetičn[e]" (Tessier 2001: 92), točnije, "uvučene u same sebe" (Bouraoui 1986: 61). Međutim, kako objašnjava Élise Lepage, "osim relativnog hermetizma na kojem se pjesme na prvi pogled temelje, poetika je Lacelle prvenstveno i prije svega dočekivanje i otvaranje prema 'toliko putova za živjeti'" (2016: 41).

Andrée Lacelle objavila je više od deset zbirki, no kritička recepcija njezina opusa nevelika je i nedovoljno dokumentirana. Čini se da je odsutnost stvarnih identitetskih ili geografskih referenci u njezinim zbirkama svrstala Lacelle, kod kritičke recepcije, u red pjesnika intimnoga ili, kako to ističe Jules Tessier, "hermetične" poezije⁵. Ta pojava nije ni beznačajna niti jedinstvena. U svom članku o prvim izdanjima pjesnikinja Andrée Lacelle (Ontario), Hélène Dorion (Québec) i Dyane Léger (Akadija), Élise Lepage opaža kako su "[p]aradoksalno, [bile] toplo primljene od objavljivanja, premda tadašnja kritika nije mogla proizvesti diskurs koji zaslužuju" (2014: sažetak) jer se njihovo pismo nije podudaralo s okvirima toga doba. U slučaju Lacelle ta je nemogućnost, prema Tessieru, posljedica činjenice da

[k]ritičari n[emaju] drugog izbora nego odbaciti analitičke okvire namijenjene angažiranim tekstovima ili očitijoj identitetskoj funkciji, često povezanima s "malim književnostima", te vrednovati poeziju Andrée Lacelle po njezinim estetskim značajkama, s formalnog motrišta. (2001: 92)

Međutim, u razgovoru s Louise Leduc objavljenom u kvebečkom listu *Le Devoir* Andrée Lacelle objašnjava da je *Putnica* zbirka koja opisuje frankofonski Ontario:

U *Putnici*, svojoj najnovijoj zbirci, govorim o frankofonskom Ontariju kao o zemlji bez zaklona, gdje su sva utočišta neizvjesna. Ovdje je potraga za identitetom u znaku raspršenosti, heterogenosti: poteškoće sabiranja su gigantske [u frankofonskom Ontariju]. (Leduc 1996: D7)

Tako je, premda se ne dotiče izravno franko-ontarijskog identiteta, potraga eponimskog lika u zbirci jednaka: "neizvjesna utočišta" koje Lacelle evocira mogla bi predstavljati pravne borbe, jezična prava i ostale stečevine franko-Ontarijanaca. Odabirom univerzalnije poezije, bez toponimskih navoda Ontarija, ta se poruka izgubila u kritičkoj recepciji djela: dok se pozdravlja bogatstvo laselovskih stihova, previđa se moguće veze koje bi mogle povezati zbirku sa svojim mjestom proizvodnje i prikaza. Mogli bismo ustvrditi da je to upravo dobro jer je nametanje "identitetskog" okvira odavna bilo predmetom opaski akademskih kritičara, koji su u proučavanju te književnosti željeli prijeći na što god drugo (i to s pravom!)⁶. S druge strane, vjerojatno upravo zbog te originalnosti,

⁵ Za detaljniju analizu kritičke recepcije Andrée Lacelle vidi Tessier (2001).

⁶ Od 1990-ih godina razna kolektivna djela, izlaganja i kritike svjesno predlažu brojne analitičke putove osim identitetskih okvira, još se više usredotočujući na estetizam tih djela (Hotte 2008).

⁴ Pritom mislim, između ostalog, na "tri D-a" franko-ontarijske književnosti: Patricea Desbiensa, Roberta Dicksona i Jean-Marcia Dalpéa.

kojom se Lacelle razlikuje od ostalih franko-ontarijskih pisaca, njezino djelo svojodobno nije dobilo toliko pozornosti kritike ili medija.

To proučava Lucie Hotte u svojoj studiji o recepciji franko-ontarijskih djela od 1970. do 1985. godine (2014). Hotte u svojoj analizi ističe da kritička recepcija tog doba daje prednost identitetskoj i teritorijalnoj analizi franko-ontarijske književnosti, na okosnici zajednice i politike. No,

[k]oje mjesto zauzimaju žene u književnom sustavu koji daje prednost takvoj političkoj, nacionalističkoj koncepciji književnosti? Ne bi li se u tom viđenju uloge pisca kao glasnogovornika svoje zajednice moglo naslutiti “mušku” koncepciju književnog čina (...) jer se žene *a priori* shvaća kao one koje su manje sklone latiti se političke književnosti i više se zanimaju za osobnu književnost? Jesu li te predrasude utemeljene? (2014: 146)

U slučaju Andrée Lacelle činjenica da ne piše političku i/ili identitetsku poeziju ponajprije je stavlja u nezavidan položaj s obzirom na kritiku. Tessier u svom članku objašnjava:

U odsutnosti regionalističke raspodjele, kako na polju osnove tako i forme, (...) i s obzirom na ponešto hermetičan značaj te poezije lišene pripovjedne linearnosti, osjeća se [kod kritičara] empatija divljenja koja se katkad teško može prevesti u strukturirano vrednovanje, a koja se radije svodi na impresionističke komentare s nemalo ponavljanja. (2001: 92)

Šteta je što neke pozitivne kritike laselovskog opusa nisu duboke te mu ne daju zaslužno priznanje. Lacelle ipak uživa nezanemarlivo institucijsko priznanje: dobila je mnoštvo književnih nagrada, kao i priznanja izvan franko-ontarijskih granica, u sklopu sudjelovanja na više književnih i pjesničkih inicijativa u drugim predjelima Kanade i svijeta (kao u Francuskoj, Belgiji, Beninu...)⁷. Naposljedku, nedavno objavljivanje njezinih sabranih pjesničkih djela pri nakladničkoj kući Éditions Prise de parole, pod naslovom *Sol Ciel Ciel Sols (Tlo Nebo Neba Tla)* (Lacelle 2015), omogućuje neupućenima prvo čitanje, kao i ponovno čitanje te ponovno otkrivanje laselovske poezije.

TRANZIT I POJAM MEĐUPROSTORA

Prije nego što prijedemo na prikaz laselovskog prostora, moramo ispitati nekoliko prostornih pojmova, točnije, pojmove *mjest*a i *prostora*. Tako je, po Michelu de Certeauu,

⁷ Osim toga, ona je suurednica pjesničke antologije u ženskom rodu, pod naslovom *pas d'ici, pas d'ailleurs. Anthologie poétique francophone de voix féminines contemporaines (ne odavde, ne odande. Frankofonska pjesnička antologija suvremenih ženskih glasova)* (Huynh et al. 2012).

[*m*]jesto poredak (kakav god bio) po kojem su elementi raspoređeni u odnose supostojanja. Dakle, isključena je mogućnost da dvije stvari budu na istom mjestu. Tu vlada zakon “vlastitog”: promatrani su elementi jedni *pored* drugih i svaki od njih smješten je na “vlastitom” i zasebnom mjestu koje definira. Mjesto je dakle trenutačna situacija položajâ. Ono implicira ukazivanje na stabilnost. (...) *Prostor* postoji čim uzmemo u obzir vektore smjera, kvantitete brzine i varijablu vremena. Prostor je križanje pokretnih počela. Na neki način pokreće ga skup kretanja koja se u njemu odvijaju. (...) Ukratko, *prostor je mjesto u primjeni*. (1990: 172–173, istaknuo Certeau)

S motrišta te koncepcije mjesta i prostora, jasno je da predmetna zbirka predstavlja-prikazuje prostore, a ne mjesta, vjerojatno zbog brojnih (stvarnih ili zamišljenih) kretanja koja se u njoj susreću. Ta kretanja oblikuju ono što nazivam tranzitom, to jest trenutkom u tekstu kad lirski lik (u ovom slučaju putnica) prelazi u međuprostor, u neizvjesno, to jest u kretanje kojem je cilj neko više ili manje definirano *drugdje*. Tom, katkad teško odredivom, tranzicijom čitatelj može bolje dokučiti važnost kretanja u pjesmama, vidjeti svoju ulogu u ontološkoj preobrazbi koja se uobličava u doticaju s nekim *drugdje*, procijeniti koliko je ta kretnja prema *čemu drugom* presudna, premda katkad nema točno određena cilja. Doista, tranzit je često stalan, bez kraja, no gotovo uvijek stvara neki *otklon*. Zapravo, kako objašnjava Daniel Sibony u *Entre-deux. L'origine en partage (Međuprostor. Zajedničko podrijetlo)*,

kretati se, prolaziti *međuprostorom*, jest postići u *sebi* pokret prolaska; pristanak na prošlost; presudni čin prvog koraka. (...) Potreban je unutarnji prostor da se poduzme korak, da se malo nadiđe sebe, da se kreće uz opasnost da se bude izmješten; otklon u vlastitom identitetu. (1991: 228, istaknuo Sibony)

Povrh toga, tranzitni prostor može se uobličiti u samom diskursu, u pisanju. Doista, Maude Labelle u članku o migrantskom pisanju u djelu *Les lettres chinoises (Kineska pisma)* kinesko-kanadske spisateljice Ying Chen, napominje da “pripovijest nije migrantska zbog podrijetla svog autora, već zbog svoga diskurzivnog funkcioniranja koje izvješćuje o kretanjima i razlikama, koje ustraje na igri između stranosti i poznatosti više nego na jednom ili drugom” (2007: 51). Također objašnjava da “je međuprostor shvaćen kao način nastanjanja daljine i razlike” (2007: 44). Kao što ću pokazati u ovom članku, upravo je o tome riječ u *Putnici*.

Kako Michel de Certeau napominje, govoreći o kretanju “[u] okviru iskaza, hodač [ili, u našem slučaju, putnica] tvori, s obzirom na svoj položaj, bliskog i dalekog, ono *ovdje* i ono *ondje*” (1990: 149, istaknuo Certeau). Tako u svom kretanju putnica neprestance nanovo definira ono što oblikuje njezino osobno *ovdje* i ono što čini njezino osobno *drugdje*. Što se događa kad se *ovdje* i *drugdje* susretnu u tranzitnom prostoru?

Tranzitni prostor, u geografskom ili ontološkom kretanju, postaje ključnim trenutkom u kojem je sve moguće, čak i povratak na početnu točku. Trenutak je to i u kojem se *drugdje* i *ovdje* susreću te mogu razmjenjivati.

Također, dok pjesnički tranzit dakako može biti mjestom susreta i otkrića, on može biti i trenutak smetenosti i nesigurnosti. Putnica, zatečena između dvaju mjesta (to jest dvaju “trenutaka”), katkad mora donijeti bolnu odluku odabira, okrenuti stranicu i ići dalje naprijed ili, pak, potonuti u prošlost i odbaciti promjenu. Analiza pjesama u nastavku pokušat će ilustrirati kako je taj tranzitni prostor prikazan i, naročito, kako nastaju dihotomijske napetosti između odlaska i dolaska, između *ovdje* i *drugdje* te između prostora i vremena unutar pjesničkog tranzita.

DUBOKO VRIJEME

U *Putnici*, serija pjesama “Duboko vrijeme” (Lacelle 1995: 27–37), druga po redu u zbirci, započinje smještanjem putnice u međuprostor o kojem govori Sibony (1991):

Ona ide u *međuprostoru*
stapaju se sekvence doba budnosti
kad *daleko od izravnih putova*
u trenutku pogleda
sve se stvari razotkriju.

(Lacelle 1995: 29, istaknula autorica)

Ovdje, u tom prostoru između, daleko od svega, putnica (se) može bolje razumjeti. Leksičko polje odnosi se ne samo na vrijeme (doba, trenutak) nego i na prostor, s navodom “daleko od izravnih putova”. Povrh toga, učinak daljine, koji podsjeća na svojevrstu izolaciju, ovdje se doživljava na pozitivan način, kao povlačenje daleko od utjecaja drugih, zahvaljujući čemu putnica može obnoviti snagu, i gdje “sve se stvari razotkriju”. Tu putničinu potrebu za putovanjem i samoćom najavljuje jedan od dvaju navoda u zaglavlju zbirke, autorice Hadewijch d’Anvers: “Valja mi poći na put i hoditi sama za tragom slobodne ljubavi”⁸(1995: 10).

Kako joj ime i govori, serija “Duboko vrijeme” sadrži više vremenskih referenci, jer se ne tranzitira nužno prema nekom mjestu, nego i prema trenutku. Od druge pjesme te serije pojavljuje se “slomljeno”, “izgnano” i “nenaseljeno” vrijeme (1995: 30). Dalje u pjesmi “vrijeme nestaje / neprestani otklon između svijeta i sebe” (1995: 31). Čini se da Lacelle ovdje održava poseban odnos s vremenom, kao da joj stalno izmiče.

To podsjeća na autoričin postupak s vremenom u drugoj zbirci, naslova *La lumière et l’heure* (*Svjetlost i sat*). Vrijeme, koje je isprva strano, za Lacelle postaje opsesijom:

premda vrijeme prodire u mene, i dalje mi je strano.
Hodam pored vremena. O njemu govorim neprestance
jer mi izmiče, dok prostor, posvuda oko mene, govori
sam za sebe. Moje ga riječi nastanjuju. Miluje me. I ja
isto. Ja mu ne izmičem. Ja volim prostor. (2004: 15)

U tom ulomku, čak i dok govori o vremenu, Lacelle se ne može oduprijeti tomu da evocira prostor, kao da su ta dva koncepta u njezinu umu neodvojiva. To je slučaj u *Putnici*, gdje pjesnički slijed “Duboko vrijeme” pokazuje kako se u očima eponimskog lika vrijeme i prostor združuju. Dvije se teme približavaju, točnije, miješaju na leksičkoj razini: “vrijeme pretvara u prah *prostor od jučer*” (1995: 34, istaknula autorica). Évelyne Voldeng u svom osvrtu na zbirku objašnjava kako u *Putnici*

imamo putovanje u vremenu, geografiji, mentalno putovanje žene koja kroči u “međuprostoru” (...), žene nomada u užarenoj pustinji, “hodočasnice” koju proganja Sunce mistika. (...) [P]utnica piše i njezine su pjesme koraci prema mjestu mistične pričesti gdje se apsorbiraju vrijeme i prostor. (1995: 42)

Naposljetku, pjesma koja zatvara taj dio zbirke evokacijske je naravi:

Na rubu vremena
riječ stvara krajolik
postavlja nadu
krik pronalazi zaklon

to mjesto nije mjesto (Lacelle 1995: 36)

Ponajprije, moć dodijeljena pisanju i riječi, koja “stvara krajolik”. Potom, posljednji stih koji podsjeća na definicije mjesta i prostora Michela de Certeaua (1990); opisano mjesto jasno je prostor koji se kreće, u korelaciji s putnicom i njezinim stvaralačkim riječima. To mjesto koje nije mjesto na neki način postaje trenutkom spoznaja, shvaćanja, kako na to ukazuje stih “krik pronalazi zaklon”. Riječ je o trenutku povlačenja za putnicu, čije se trajanje, kao ni prostor, ne može odrediti. Uostalom, kako napominje François Paré, “djelo André Lacelle poziva nas (...) da prodremo u svemir bez apoteoze, blagoslovljen nedovršenosti” (2015: 15). Ta ideja nedovršenosti, kontinuiteta u djelu Lacelle iskazuje se u beskrajnoj potrazi prema Istinitomu, Smislu, a ne u čisto identitetskoj potrazi kao što je općenito slučaj s franko-kanadskom poezijom. Dakle, putnica iz zbirke Lacelle u stalnoj je potrazi, u stalnu kretanju.

⁸ Drugi navod u zaglavlju zbirke, autora Jeana de la Croixa, također evocira želju za kretanjem i shvaćanjem svijeta koju pronalazimo u *Putnici*: “Da pođeš kamo ne znaš / Pođi kuda ne znaš” (1995: 10).

Zanimljivo je da posljednji stihovi serije “Duboko vrijeme” najavljuju sljedeću: “Nerazumni predio”. Naime, dok prva serija najavljuje vremensku poeziju, druga evocira prostor te se čini da kontaminira stihove susjedne serije. Kod Andrée Lacelle prisnost nije nimalo prisutna u trećoj seriji pjesama *Putnice*, gdje lirski lik opisuje novo mjesto “izvan trajanja” (Lacelle 1995: 50). Taj slijed pjesama, naslova “Nerazumni predio” (1995: 39–50), započinje dolaskom putnice, koja se više ne kreće “u međuprostoru” (1995: 29), već ovog puta pristiže “u središte svijeta” (1995: 41), mjesto gdje

miješaju se blistave planine
i obuzme je opipljiv dojam
sve daljih i daljih golemih ravni. (1995: 41)

Ovdje vidimo usporednost slika koje se miješaju i udaljavaju. To ukazuje na putničinu nemogućnost poimanja onoga što se oko nje događa u narednim pjesmama. Zapravo, kao da joj vrijeme i prostor jednostavno izmiču. Međutim, u tekstu ne pronalazimo nikakav strah od nepoznatoga; putnica je “na svakidašnjem području” (1995: 42).

U članku o laselovskom opusu Paul Savoie opaža kako je “Andrée Lacelle žena koja se ne boji upitati se, ne boji se istraživati i ne boji se odgovora koje će dobiti” (2005: 82). Savoie u istom članku dodaje da Lacelle, u intervjuu koji mu je dala, objašnjava kako vidi svoj proces pisanja: “Pisanje iziskuje da pogledam onkraj i s ovu stranu stvarnosti, da nađem samu sebe, da se zaboravim, otrgnem samoj sebi, da se na neki način poništim” (2005: 83). Tu ideju dekonstrukcije sebe radi rekonstrukcije sebe pronalazimo u *Putnici*, točnije u “Nerazumnom predjelu”, gdje se putnica šeće “zavojima i stranputicama” i nazire “dekonstruiran na nevjerojatnu terenu / fosilni grad [koji] pruža svoju izgubljenu dimenziju” (Lacelle 1995: 43). Ta serija pjesama istodobno evocira uništenje i obnovu; “[o]statci” (1995: 43) “grada u nestajanju” (1995: 42) miješaju se s bljeskovima nade evociranim pojavom “obrisa ptica / (...) koje odasvud prel[aze] preko obližnjih stabala” (1995: 46) i sa “zrakom svjetlosti” (1995: 48). Prema *Rječniku simbola (Dictionnaire des symboles)*, “ptica [je] simbol duše [i] ima ulogu posrednika između neba i zemlje” (Chevalier i Gheerbrant 1969: 557, istaknula autorica). Doista, prisutnost ptica koje nadlijeću grad u ostacima ukazuje na dušu putnice koja se kreće “[u] ovoj zemlji bez imena” (Lacelle 1995: 49). Tako pojavom ptica, simbola slobode i putovanja, te svjetlosti naznačava pozitivnu, premda tešku, putanju putnice na tom mjestu “nakraj tisuću slijepih ulica” (1995: 45). Posrednička uloga ptica ukazuje i na dinamiku međuprostora prisutnu u pjesmi, u kojoj više oksimorona koje Lacelle upotrebljava intenzivira opis toga istinski “nerazumnog” predjela.

Istodobno u središtu prostora, a daleko od svega, “Nerazumni predio” kod Lacelle tranzitni je prostor ne samo između dvaju mjesta nego “izvan trajanja” (1995: 50). Tako “tranzitirati” u laselovskom djelu znači “naći se na mjestima koja to nisu, mjestima gdje je odsutan sam pojam povijesnoga i odnosnoga identitetskog mjesta” (Dalmolin 2001: 172). Zapravo, tranzitni prostor kod Lacelle prije odgovara nekom prostoru, točnije vremenu, “između dvaju trenutaka”. Štoviše, serija završava objašnjenjem ne o tome *gdje*, već *kada* se “ukazuje nerazumni predio”:

Svjetlost svjetlosti naveliko mete zrakom

u carstvu valova
izvor potječe
izvan trajanja
ukazuje se nerazumni predio.

(Lacelle 1995: 50, istaknula autorica)

Tih nekoliko stihova izvlače prostor iz vremena (i tako ih razdvajaju). Izvan temporalnosti, tranzitni prostor ovdje je na svom vrhuncu: daleko od svega, točnije samoga sebe, može se pronaći “rješenje”, odgovor na ono što se traži, što podsjeća na neprestanu potragu u središtu laselovskog djela, prema Paréu (2015: 15). Ta opsesija za vremenom vratit će se na samom kraju zbirke; posljednji stih *Putnice*, kao odgovor na prijedeno putovanje, razotkriva da “vrijeme više ne postoji” (Lacelle 1995: 77).

ZAKLJUČAK

Što reći nakon svega tog prijedenog puta? Da, puta, jer kako objašnjava François Paré u predgovoru zbirke *Tlo Nebo Neba Tla*, “[u] cjelokupnom opusu Andrée Lacelle nijedna metafora nije važnija od one puta” (2015: 11). O tome svjedoči prvi dio *Putnice*, naslova “Tout est chemin” (“Sve je put”). Također, Lacelle od prvih stihova zbirke tvrdi:

Kad snaga života izmakne nepovjerenju
a neravnoteža se potroši
nema ceste
sve je put. (Lacelle 1995: 15, istaknula autorica)

Ta potraga za putom, a ne cestom, značajna je u djelu Lacelle; dakle, u zbirci putnica ne ide stvarnom cestom; ona prije evocira unutarnju putanju. Taj put, međutim, nije identitetski, kao što sam pokazala. U biti, prema Paréu, “ovdje bi se jasno moglo evocirati potragu žene koja traži svoj identitet. Međutim, takvim se jednoznačnim čitanjem nikako ne bi moglo shvatiti bitnu dinamiku paradoksa koji je temelj opusa Andrée Lacelle” (2015: 13–14). Istina je, doista, da se poezija Lacelle ne odnosi toliko na identitet koliko na istinu, to jest na neprestanu potragu za nekim znanjem, danim kao bitno. Nadalje, u jednom razgovoru Lacelle, uspoređujući svoj opus s onim pjesnika Patricea Desbiensa,

objašnjava: “U osnovi govorimo o istim stvarima. (...) Jednako nam je važno reći *ono bitno*“ (CLFC 2016, istaknula autorica).

Analizom toga ontološkog putovanja prema onomu bitnom, to jest toga pjesničkog tranzita u *Putnici*, može se bolje shvatiti nedovršenu potragu eponimskog lika, ne identitetsku potragu (kao što je to slučaj kod više franko-ontarijskih pjesnika), već stalno kretanje prema intrinzičnu razumijevanju svijeta. Dvije pjesničke serije o kojima ovaj članak govori, “Duboko vrijeme” i “Nerazumni predio” pokazuju da je to putovanje istodobno više nego prostorno i vremensko. Dok se svaki od analiziranih ulomaka dotiče vremena i prostora, naposljetku se referiraju, kao jeka, na temu onoga drugog, jer su *a priori* neodvojivi. Tako “Duboko vrijeme” pokreće slikovito razmišljanje o vremenu koje se, malo pomalo, kontaminira prostorom, “to mjesto [koje] nije mjesto” (1995: 36). Isto tako, u seriji “Nerazumno mjesto”, ponovno se pojavljuje temporalnost: to je ponajprije “ubrzano vrijeme” (1995: 42), a potom, u serijama koje slijede one analizirane, vrijeme “pada” (1995: 59), postaje “burnim” (1995: 67) pa “golemim” (1995: 74) da bi na koncu, na samom kraju zbirke nestalo: “jer vrijeme više ne postoji” (1995: 77). Isprva razdvojeni, a potom sjedinjeni, vrijeme i prostor služe kao tranzitni mehanizmi u putničkoj potrazi. Ipak, postaju zastarjelima kad potraga putnice, taj nedovršeni put, istodobno dosegne i prijeđe granice, kako to naznačuje poledina zbirke:

Ove su pjesme
pjev granici i
odsutnosti granice. (1995: poledina)

S francuskog prevela
Lea KOVÁCS

BIBLIOGRAFIJA

Arseneau, Véronique 2017. *Le déplacement au féminin: la poésie franco-canadienne en quête d'un soi et d'un ailleurs*. Thèse de maîtrise (magistarski rad). Ottawa: Sveučilište u Ottawi.

Bouraoui, Hédi 1986. “Coïncidences secrètes: un item de collection”, u: *Liaison* 38, 61.

Brun del Re, Ariane 2012. *Portrait de villes littéraires: Moncton et Ottawa*. Mémoire de maîtrise (magistarski rad). Montréal: Sveučilište McGill.

Chevalier, Jean i Alain Gheerbrant 1969. *Dictionnaire des symboles: mythes, rêves, coutumes, gestes, formes, figures, couleurs, nombres*. Paris: Robert Laffont. (Hrvatski navod iz: Chevalier, Jean i Alain Gheerbrant 2007. *Rječnik simbola: mitovi, snovi, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*. Zagreb: Kulturno-informativni centar – Naklada Jesenski i Turk, op. prev.)

Chaire de recherche sur les cultures et les littératures francophones du Canada, CLFC 2016. “Entretien avec Andrée Lacelle – extrait 1”. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=QlftUMzJxwA>. Pristup: 22. prosinca 2018.

de Certeau, Michel 1990. [1980]. *L'invention du quotidien. Tome I: Arts de faire*. Paris: Gallimard.

Dalmolin, Éliane 2001. “Transiter: une poésie du passage”, u: *Écritures contemporaines 4. L'un et l'autre. Figures du poème dans la poésie contemporaine de langue française*. Ur. Anne Struve-Debeaux. Paris/Caen: Lettres modernes Minard, 165–175.

Hotte, Lucie 2014. “être écrivaine en contexte minoritaire franco-canadien (1970–1985)”, u: *Regenerations: Canadian Women's Writing / Régénérations: Écriture des femmes au Canada*. Ur. Marie Carrière i Patricia Demers. Edmonton: University of Alberta Press, 141–163.

Hotte, Lucie 2008. “Entre l'esthétique et l'identité: la création en contexte minoritaire”, u: *L'espace francophone en milieu minoritaire au Canada. Nouveaux enjeux, nouvelles mobilisations*. Ur. Joseph Yvon Thériault, Anne Gilbert i Linda Cardinal. Montréal: Fides, 319–350.

Hotte, Lucie 2005. “En quête d'espace: les figures de l'enfermement dans Lavalléville, Le Chien et French Town”, u: *Thèmes et variations: regards sur la littérature franco-ontarienne*. Ur. Lucie Hotte i Johanne Melançon. Sudbury: Prise de parole, 41–57.

Huynh, Sabine et al. 2012. *pas d'ici, pas d'ailleurs. Anthologie poétique francophone de voix féminines contemporaines*, Montélimar: Voix d'encre.

Labelle, Maude 2007. “Les lieux de l'écriture migrante: territoire, mémoire et langue dans *Les lettres chinoises* de Ying Chen”, u: *Globe: revue internationale d'études québécoises* 101, 37–51.

Lacelle, Andrée 2015. *Sol Ciel Ciels Sols*. Sudbury: Prise de parole.

Lacelle, Andrée 2004. *La lumière et l'heure. Poèmes et carnets*. Ottawa: Vermillon.

Lacelle, Andrée 1995. *La Voyageuse*. Sudbury: Prise de parole.

Leduc, Louise 1996. “À l'ouest de Montréal, point de salut?” u: *Le Devoir*, 26. ožujka, D7.

Lepage, Élise 2016. “L'accueil, la confiance dans l'œuvre d'Andrée Lacelle”, u: *La littérature franco-ontarienne depuis 1996. Nouveaux enjeux esthétiques*. Ur. Lucie Hotte i François Ouellet. Sudbury: Prise de Parole, 39–61.

Lepage, Élise 2014. “Coïncidence secrète: les premiers recueils d'Andrée Lacelle, d'Hélène Dorion et de Dyane Léger”, u: *Francophonies d'Amérique* 38-39, 49–77.

Martel, Marcel 1997. *Le deuil d'un pays imaginé. Rêves, luttés et dérouté du Canada français. Les rapports entre le Québec et la francophonie canadienne (1867–1975)*. Ottawa: Presses de l'Université d'Ottawa.

Paré, François 2015. “Préface”, u: Andrée Lacelle. *Sol Ciel Ciels Sols*. Sudbury: Prise de parole: 7–15.

Paré, François 1994. *Théories de la fragilité*. Ottawa: Nordir.

Paré, François 1992. *Les littératures de l'exiguïté*. Ottawa: Nordir.

Savoie, Paul 2005. “Une femme au vif du monde: portrait d'Andrée Lacelle”, u: *Liaison* 129, 82–85.

Sibony, Daniel 1991. *Entre-deux. L'origine en partage*. Paris: Seuil.

Tessier, Jules 2001. “Andrée Lacelle et la critique”, u: *Francophonies d'Amérique* 11, 91–101.

Voldeng, Évelyne 1995. “Andrée Lacelle: une “péregrine” en quête d'Absolu”, u: *Liaison* 83, 42.

SUMMARY

SMASHING TIME AND SPACE: ONTOLOGICAL POETRY IN THE COLLECTION *LA VOYAGEUSE* BY ANDRÉE LACELLE

In her poetry collection *La Voyageuse*, published in 1995, Franco-Ontarian author Andrée Lacelle presents an eponymous character who travels between time and space, in an ontological dimension. Several road metaphors are used by Lacelle to describe the inner and intimate journey of the traveler. A little-known author outside of French-speaking Ontario,

Andrée Lacelle uniquely poetizes her vision of Ontario, of the self and of writing. From an overview of the writing and reception contexts of this author in the Franco-Ontarian milieu, this article studies how this ontological poetry manages to circumvent or even dynamite the temporal and spatial limits and introduce a new space-time. Using Daniel Sibony's concept of the in-between (1991) and Michel de Certeau's theory of space, we analyse the Lacellian space as a "poetical transit".

Key words: Space, Time, In-between, Transit, Poetry, Franco-Canadian, Franco-Ontarian Literature, Andrée Lacelle